

A Comparative Study of Crime Cost Assessment in Criminal Law and Shiite Jurisprudence

Esmail Kashkoolian*
Abbas Shaykh al-Islami**
Abd al-Reza Asghari***

Received: 2020/07/20
Accepted: 2020/01/16

Abstract

Evaluating crime costs and trying to reduce those costs have a long history. The first assessments were made in the United States in 1929, and the results showed that criminal policymakers do not pay much attention to the study of this aspect of criminal law. But as we know, the cost-benefit criterion is a good tool for evaluating the results of legislation; A tool that helps the legislature determine the policy that will increase the welfare of society by evaluating the costs and benefits of different criminal policies. In this way, the policymaker can achieve optimal resource allocation where resources are scarce. The criterion of complementarity of criminal law, on the one hand, seeks to internalize the costs of crimes, and on the other hand, in crimes with high economic returns, in order to raise the level of deterrence, it prescribes the exercise of execution guarantee of criminal law as a complementary rule for the legislature. Also, achieving optimal punishments has been proposed as one of the high goals of economic analysis of criminal law and in this regard, they explain what is considered as an optimal punishment from an economic point of view. In this article, with a descriptive-analytical method and with a practical approach, we will analyze the approach of criminal law and Shiite jurisprudence regarding the evaluation of the cost of a criminal phenomenon (crime).

Keywords: Assessment, Islamic Punishment, Criminal Law, Shiite Jurisprudence, Cost of Crime.

---

* Assistant Professor of Law, Islamic Azad University of Isfahan, Isfahan, Iran
(Corresponding Author).

esmaeil.kashkoulia67@gmail.com

** Associate Professor, Department of Law, Islamic Azad University of Mashhad, Mashhad, Iran.
dr.sheikholeslami@gmail.com

*** Assistant Professor of Law, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.
abdorezaasghari@gmail.com

مطالعه تطبیقی ارزیابی هزینه جرم در حقوق کیفری و فقه شیعه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷

نوع مقاله: پژوهشی

اسماعیل کشکولیان*

عباس شیخ‌الاسلامی**

عبدالرضا اصغری***

چکیده

ارزیابی هزینه‌های جرم و تلاش در جهت کاهش این هزینه‌ها سابقه طولانی دارد. اولین ارزیابی‌ها در این خصوص در ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۲۹ انجام گرفت و نتایج حاصل از آن نشان می‌داد که سیاست‌گذاران کیفری تمایل و توجه چندانی به بررسی و واکاوی این جنبه از حقوق کیفری ندارند. اما همان‌گونه که می‌دانیم معیار هزینه - فایده ابزاری مناسب برای ارزیابی نتایج قانون‌گذاری است؛ ابزاری که به قانون‌گذار کمک می‌کند تا با ارزیابی هزینه‌ها و منافع سیاست‌های جنایی مختلف، سیاستی را که منجر به افزایش میزان رفاه جامعه می‌شود، تعیین کند. بدین‌سان، سیاست‌گذار می‌تواند به تخصیص بهینه منابع، در جایی که با کمبود منابع مواجه است، دست یابد. معیار تکمیلی بودن حقوق جزا، از یک سو به دنبال درونی سازی هزینه‌های جرائم است و از سوی دیگر، در جرائمی که بازده اقتصادی بالا دارند، اعمال ضمانت اجرای حقوق کیفری را به‌عنوان قاعده‌ای تکمیلی برای قانون‌گذار به‌منظور بالا بردن سطح بازدارندگی، تجویز می‌کند. همچنین، دستیابی به مجازات‌های بهینه به‌عنوان یکی از اهداف والای تحلیل اقتصادی حقوق کیفری مطرح شده و در این راستا به تبیین آنچه از دیدگاه اقتصادی مجازات بهینه محسوب می‌شود، می‌پردازند. در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکردی کاربردی به بیان تحلیل رویکرد حقوق کیفری و فقه شیعه در باب ارزیابی هزینه پدیده جنایی (جرم) خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: ارزیابی، جزای اسلامی، حقوق کیفری، فقه شیعه، هزینه جرم.

---

* استادیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

esmaeil.kashkoulian67@gmail.com

** دانشیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، مشهد، ایران.

dr.sheikhholeslami@gmail.com

*** استادیار گروه حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.

abdorezaasghari@gmail.com

مقدمه

سودانگاری در مجازات، متأثر از این دیدگاه که اعمال بشری باید بر اساس نتایج آن ارزیابی شود، قدمتی طولانی دارد. نخستین قرائت نظام‌مند سودانگاری به‌وسیله بنتام ارائه شد. به عقیده بنتام طبیعت، انسان را در سیطره دو خداوندگار قرار داده است، یکی لذت و دیگری آلم. همه اعمال، گفتار و تفکرهای ما متأثر از همین اصل فایده است. این اصل نه تنها بر افراد بلکه بر دولت نیز حاکم است؛ یعنی همه به دنبال افزایش لذت و کاهش الم هستند. وظیفه حکومت بر اساس اصل فایده ترویج خوشی در جامعه است؛ وظیفه‌ای که بخشی از آن را به‌واسطه مجازات انجام می‌دهد. بدین ترتیب مجازات اگرچه ذاتاً شر است، ولی وقتی خوشی و لذت بیشتری تولید کند، قابل توجیه است (بنتام، ۱۹۹۵م، ص. ۲۸۵). علاوه بر این، با مروری بر گزاره‌های دینی می‌توان دریافت که در متون فقهی شیعه، هزینه‌های جرم در مقیاسی وسیع‌تر از حقوق کیفری موضوعه به کار رفته است زیرا اساساً نگرش اسلام به انسان و حیات او متفاوت از دیدگاه‌های دیگر است.

از منظر بنتام به‌عنوان یک فایده‌گرا، نتیجه مفید مجازات، همان کاهش جرم است. اهمیت تقلیل بزهکاری از آن جهت است که جرم، عملی است که در گذشته واقع شده است در حالی که آینده لایتناهی و نامحدود است. جرم به‌طور مستقیم بر قربانی تأثیر می‌گذارد در حالی که جرائم آینده امکان تأثیر بر هر شخصی را دارد و بالاخره اینکه صدمه حاصل از جرم معمولاً قابل اصلاح نیست در حالی که جرائم آینده همیشه قابل پیشگیری‌اند. با توجه به این دلایل، پیشگیری از جرائم آینده هدف اصلی و عامل توجیه‌کننده کیفر است (بنتام، ۱۹۹۵م، ص. ۲۹۶).

حال اگر مجازات باعث کاهش بزهکاری در آینده شود، آیا هزینه‌های آن قابل رقابت با هزینه‌های بزهکاری هست یا نه؟ به عبارت دیگر، آیا در موازنه نهایی می‌توان مدعی شد به‌رغم هزینه‌هایی که برای اعمال نظام عدالت کیفری کرده‌ایم، نفع بیشتری حاصل شده است؟ در واقع برای جرم‌انگاری یک رفتار باید معیارهای سه‌گانه اصول، پیش‌فرض‌ها و کارکردها را در نظر گرفت. منظور از اصول این است که آیا عمل موضوع جرم‌انگاری در صلاحیت دولت است و به او ارتباط دارد؟ به عبارت دیگر، آیا ماهیت عمل به گونه‌ای است که به پایه و اساس نظم عمومی صدمه وارد کند؟ منظور

از پیش فرض‌ها این است که آیا استفاده از نظام‌های کنترل کننده غیر کیفری مثل نظام حقوق مدنی، اداری، انضباطی یا انتظامی مؤثرتر است یا نه؟ و بالاخره مقصود از کارکردها این است که آیا منافع جرم انگاری درباره یک عمل، از مضرات آن بیشتر است یا نه (عبدالفتاح، ۱۳۸۲، صص. ۱۲۶-۱۲۷)؟

بحث ما درباره پرسش سوم یعنی کارکرد نظام عدالت کیفری است. می‌خواهیم بدانیم مضرات یا به تعبیر تخصصی‌تر، بهای بزهکاری برای جامعه چیست؟ زیرا فقط با شناخت این هزینه‌هاست که می‌توان پی برد آیا با مجازات کردن آن رفتار و در نتیجه جلوگیری از وقوع جرم، نظام هزینه به نفع هزینه خواهد بود یا به نفع فایده؟ روشن است این ارزیابی با توجه به نبود شناخت کافی، دشواری‌های فراوانی دارد؛ زیرا بسیاری از عوامل را مشکل بتوان کمی کرد و مطالعات هنوز در مراحل نخستین و ابتدایی گام برمی‌دارد، به همین دلیل هنوز جنبه قطعی و قانع کننده به خود نگرفته است.

۱. دلایل تجزیه و تحلیل هزینه‌های جرم

نخستین دلیل برای محاسبه هزینه جرم، نشان دادن اهمیت نسبی مسئله وقوع آن است. اگر هزینه‌های ناشی از یک جرم بالا باشند، وقوع آن جرم یک مسئله بزرگ خواهد بود. بر این اساس برآوردهای هزینه جرم، کمک می‌کنند که جرم در یک نمای وسیع‌تری نسبت به بسیاری از بدی‌های اجتماعی دیگر، قرار گیرد. دلیل دوم برای برآورد هزینه جرم این است که میزان شدت هریک از جرائم را آشکار می‌سازد که این امر می‌تواند در اولویت بندی اقدامات عمومی برعلیه جرم، مفید واقع شود. آمارهای مربوط به جرائم همه جرائم را تحت پوشش قرار می‌دهند و به هیچ صورت میزان شدت نسبی جرائم را در نظر نمی‌گیرند. روند کلی که از آن آمار عمومی به دست می‌آید، لزوماً نشانگر تغییرات بار حقیقی جرم بر جامعه نیست. دلیل سوم برای برآورد هزینه جرم این است که برآورد هزینه جرم، به ما اجازه می‌دهد که در حوزه امور قضایی مرتبط با جرائم، تحلیل هزینه - فایده انجام دهیم. برای اینکه میزان مؤثر بودن یک رفتار را ارزیابی نماییم، باید قادر باشیم نتایج آن را با نتایج سایر کنش‌ها و نیز هزینه نهاده‌ها مقایسه کنیم (زبانسکی، ۱۳۹۲، ص. ۴۳).

۲. هزینه‌های حقوق کیفری در باب اعمال کیفر

برای هزینه‌های جرم تقسیم بندی‌های گوناگونی بیان شده است که درباره جرم نیز صدق می‌کند؛ زیرا جرم نوعی کالا و فرآورده اجتماعی به حساب می‌آید. در یک تقسیم بندی، هزینه‌های جرم به هزینه‌های فردی و اجتماعی، هزینه‌های مالی و غیر مالی، هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم، هزینه‌های ملی و بین‌المللی و هزینه‌های مادی و غیرمادی تقسیم شده است. در هر حال، بررسی هزینه‌های جرم، فواید و کاربردهای مهمی دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- سیاست گذاری و تعیین تدابیر مناسب مواجهه با جرم؛

۲- جذب مشارکت اجتماعی در مواجهه مؤثر با جرم؛

۳- راهی برای بازداشتن افراد از ارتکاب جرم.

در نگرش اقتصادی، قانون‌گذار با مجازات بزهکار دو هدف عمده را دنبال می‌کند: هدف نخست بازدارندگی است. مجازات‌ها به دلیل هزینه‌هایی که به بزهکار در صورت کشف جرم و دستگیری تحمیل می‌کنند، اثر بازدارندگی دارند زیرا سود مجرمانه جرم را کمتر از هزینه آن می‌کنند. دوم اینکه مجازات‌ها کارکرد ناتوان سازی دارند بدین معنا که مجازات‌هایی مثل حبس و اعدام، بزهکار را از جامعه دور می‌کند. بدین‌سان، دیگر او قادر به ارتکاب جرائم بیشتری نخواهد بود.

از دیدگاه تحلیل اقتصادی حقوق کیفری، در تعیین مجازات مطلوب باید به سه عامل اساسی توجه کرد: نخست هزینه‌هایی که رفتارهای بزهکارانه به جامعه تحمیل می‌کند. دوم سودی که بزهکار از ارتکاب بزه به دست می‌آورد و در نهایت، هزینه منابعی که برای رسیدن به مجازات مورد انتظار و اجرای آن در جامعه باید بشود. در مورد دو طیف هزینه‌های اول و سوم بین اقتصاددانان اختلاف نظر وجود ندارد اما طیف دوم هزینه‌ها یعنی سود حاصل از عمل مجرمانه، همواره با مناقشاتی مواجه بوده است زیرا بسیاری از اقتصاددانان سود مجرمانه را تابع رفاه اجتماعی قلمداد نمی‌کنند. مقصود از هزینه‌های مجازات، هزینه‌هایی است که حکومت صرف کشف، تعقیب، رسیدگی و اجرای مجازات می‌کند. در زیر به تفکیک به بررسی و تحلیل هریک از این هزینه‌ها در مراحل مختلف فرایند کیفری می‌پردازیم.

۱-۲. هزینه‌های کشف، تعقیب و رسیدگی به جرم

پس از وقوع بزه، نخستین مقام مداخله کننده، ضابطان دادگستری اند^۱ تا به کشف جرم و دستگیری متهمان اقدام نمایند. هزینه‌های استخدام نیروی پلیس، آموزش آن‌ها و هزینه‌های مربوط به ایجاد و بهره برداری از ایستگاه‌های پلیس از مهم‌ترین هزینه‌هایی است که کاهش آمار کشف جرم می‌تواند بر ارزش گذاری این هزینه‌ها تأثیرگذار باشد. شاید یکی از دلایل این ضعف به عدم گسترش نیروی پلیس متناسب با افزایش جمعیت، گسترش شهرها و محلات و محول کردن وظایف جدید بر دوش پلیس برگردد که خود می‌تواند به دلیل مشکلات اقتصادی دولت در تخصیص منابع اضافی باشد؛ اگرچه بی‌توجهی مردم و عدم همکاری آن‌ها در تعقیب جرائم می‌تواند دلیل دیگر این امر باشد (نوبهار، ۱۳۸۷، صص. ۱۳۸۱-۴۰).

در برخی کشورها امتناع از صرف منابع و امکانات تحقیق درباره جرم‌هایی است که احتمال کشف آن‌ها کم است و از دیدگاه مردم نیز اولویت بالایی ندارند. با وجود این، به نظر می‌رسد سرمایه گذاری در این قسمت نسبت به مراحل دیگر دادرسی ثمربخش‌تر باشد؛ زیرا معمولاً هزینه‌های اقدامات کشف پلیسی پایین است، ولی منافع آن از حیث بازدارندگی زیاد است (نوبهار، ۱۳۸۷، صص. ۲۳۱).

پس از کشف، تعقیب، تحقیق و رسیدگی مراحل بعدی است که مستلزم حضور عوامل دیگری از نقش آفرینان نظام عدالت کیفری است. دادستان‌ها، دادیاران، قضات تحقیق، دادرسان و اعضای هیئت منصفه در کنار دیگر کارکنان، اشخاصی هستند که روند استخدام و آموزش آن‌ها بار مالی بسیاری را بر بودجه عمومی کشورها تحمیل می‌کند. علاوه بر این، هزینه‌های تأسیس و نگهداری زیرساخت‌های لازم برای رسیدگی منصفانه نظیر ساختمان‌های مراجع قضایی و ابزارها و عدوات لازم را نیز باید مدنظر قرار داد (آشوری، ۱۳۹۲، صص. ۵۹). آنچه امروزه سیستم قضایی کشور ما را نیز با چالش‌های جدی روبرو کرده است، عدم وجود زیرساخت‌های لازم می‌باشد به طوری که برای متناسب نمودن شرایط جهت اجرای سیاست‌های دادرسی منصفانه، هزینه‌های متعدد و گزافی را می‌بایست بر دوش قوه قضاییه بار نمود که این امر به دلایل مختلف نظیر عدم استقلال مالی این قوه از قوه مقننه عملاً با موانع بسیاری روبروست.

۲-۲. هزینه‌های اجرای احکام و هزینه‌های تحمیلی بر قربانی جرم

بخش اجرای احکام کیفری یکی از پرهزینه‌ترین بخش‌هاست که در مقایسه با دعاوی غیر کیفری، جلوه خاصی دارد. از آنجا که هدف از رسیدگی کیفری نیل به اهداف مجازات است، تأمین این اهداف مستلزم اجرا یا به تعبیر بهتر، اعمال مجازات به روش خاصی است که اغلب هزینه بر است. توضیح اینکه در مقایسه با برخی مجازات‌ها که اجرای آن‌ها برای دولت ممکن است در نهایت سودآور نیز باشد مثل جزای نقدی، مصادره اموال یا کار عام‌المنفعه، در اغلب موارد اعمال احکام نیازمند به‌کارگیری پرسنل، تجهیزات و اماکن خاص است که در رأس این‌گونه مجازات‌ها زندان است. هزینه‌های مستقیم زندان شامل هزینه ساختمان‌ها، کارکنان، غذا، لباس، پزشکی و... و هزینه‌های غیرمستقیم نیز شامل زیان‌های مادی و معنوی ناشی از عدم حضور زندانی در جامعه، گسترش بیماری‌های عفونی، اعتیاد و... است. برای مثال در اواخر دهه ۱۹۹۰، هزینه نگهداری ۷/۱ میلیون زندانی در امریکا حدود چهل میلیارد دلار برآورد شده است. به همین دلیل در ایالات متحده امریکا از دهه ۱۹۷۰ تلاش زیادی برای بهبود کارایی فرایند عدالت کیفری به عمل آمده است. از این زمان به بعد مسئله هزینه‌های عدالت کیفری به یکی از ویژگی‌های اصلی بحث‌های سیاست‌گذاری تبدیل شد.

در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ شاهد سلسله ابتکارهایی برای تغییر محکومیت‌ها از شکل‌های پرهزینه بازداشت و زندان، به ضمانت اجراهای کم هزینه‌تر مانند تعلیق مراقبتی فشرده، پادگان‌های اصلاحی و آموزشی هستیم. به‌عنوان نمونه اجرای تعلیق مراقبتی فقط در ایالت آریزونا، معادل پس انداز سالیانه یک‌صد تا یک‌صد و پنجاه میلیون دلار صرفه جویی داشته است؛ لذا تردیدی نیست که اگر نسبت به زندان موفقیت‌آمیزتر نباشد، حداقل کم هزینه‌تر است (آشوری، ۱۳۹۲، ص. ۱۸۵).

سیاست تقنینی جمهوری اسلامی ایران نیز در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ متوجه حبس زدایی با بهره‌گیری از مجازات‌های جایگزین حبس^۲ و کاهش هزینه‌های انسانی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی تورم کیفری است که برای اجرایی شدن و تحقق این سیاست، تمامی دستگاه‌های اجرایی باید مشارکت فعال و مؤثر داشته باشند تا اعمال مجازات‌های اجتماعی با استفاده از تمامی ظرفیت‌های تقنینی، قضایی و اجرای حاکمیت، تحقق پیدا کند. مجلس شورای اسلامی با تصویب این قانون، گام مؤثری

برای حرکت نظام عدالت کیفری ایران به سمت تعادل هزینه و فایده اعمال حقوق کیفری انجام داده و می‌بایست با حمایت‌های گسترده از دستگاه قضایی و تصویب بودجه لازم برای تحقق چنین دستاوردی تأثیرگذاری خود را بیشتر کند. البته درباره مقرون به صرفه بودن برخی از این جایگزین‌ها اختلاف نظرهایی وجود دارد؛ مثلاً برخی درباره نظارت الکترونیک، به جرئت به کم هزینه بودن آن در مقایسه با هزینه‌های زندان باور دارند و برخی نیز معتقدند افزون بر مخارج نخستین، برای تجهیزات نظارت الکترونیکی هزینه‌های دیگری مثل پرداخت اضافه کاری به مأموران نظارت برای انجام وظیفه خود، هزینه آموزش کارکنان برای استفاده از تجهیزات پیچیده و هزینه آموزش قضات را نیز باید به این مخارج اضافه کرد که در نهایت باعث صرفه جویی در پول نخواهد بود (راتکلیف، ۱۳۸۸، ص. ۲۸۹).

بخش دیگر هزینه‌ها، هزینه‌هایی است که به سبب جرم بر قربانیان و بزه دیدگان جرم تحمیل می‌شود که به‌طور کلی آن‌ها را به دو دسته خسارات معنوی^۳ و مادی تقسیم می‌کنند. خسارات معنوی^۴ خسارات‌هایی است که بر آبرو و حیثیت افراد وارد می‌شود؛ مانند خسارات ناشی از جرائم جنسی به عنف یا اسیدپاشی. برآورد و تخمین این خسارت‌ها نیز پیچیدگی‌های خاص خود را دارد ولی نباید این پیچیدگی مانع توجه به آن شود. هزینه‌های مادی که ملموس‌ترین نوع هزینه‌هاست، هزینه‌های وارد بر جسم یا دارایی بزه دیده است. جرائمی مانند قتل، ضرب و جرح، تخریب و... برای بزه دیده خسارت‌هایی را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم (عدم النفع) وارد می‌سازد که تخمین آن‌ها نسبت به هزینه‌های دیگر آسان‌تر است (ویتتر، ۱۳۸۹، ص. ۶۲).

البته باید توجه داشت که به عقیده اقتصاددانان و متخصصان آسیب شناسی اجتماعی، برخی از خسارت‌های مستقیم در واقع خسارت نیستند بلکه نوعی تغییر اجباری دارایی و اموال میان افراد جامعه محسوب می‌شوند. به‌عنوان مثال در جرائمی مانند سرقت، کلاهبرداری یا خیانت در امانت، اموال حاصل از جرم فقط دست به دست می‌شود و گرنه میزان کلی آن تغییر نمی‌کند. به نظر می‌رسد همین استدلال در خسارت مادی جرائم عمومی‌تر مانند اختلاس و تصرف غیرقانونی در اموال دولتی نیز درست باشد؛ اگرچه خسارت‌های ناشی از جرائم اقتصادی دیگر همچون جرائم گمرکی یا تقلبات مالیاتی را باید در محاسبه بهای بزهکاری لحاظ کرد.

۳. تجزیه و تحلیل هزینه جرم از منظر حقوق کیفری

به‌کارگیری تحلیل هزینه در مسائل حقوق کیفری با مناقشات زیادی روبرو است. اخلاق‌گرایان می‌گویند نمی‌توان ارزش‌های اخلاقی را با معیارهای پولی سنجید و بر روی آن‌ها قیمتی گذاشت. اینکه چه ابزارهایی برای مقابله با جرم باید تدبیر شود به سیاست‌گذاری‌های جامعه و منابعی که در اختیار دارد، بر می‌گردد. عموماً دو نوع طرز فکر در زمینه سیاست‌گذاری قوانین کیفری در جوامع وجود دارد. برخی از حقوقدانان معتقدند که سیاست‌های کیفری جامعه باید بر اساس منافع جامعه اولویت بندی شوند. بدین ترتیب، منافع مهم‌تر در اولویت‌های بالاتر قرار گرفته و در نتیجه حمایت‌های بیشتری را می‌طلبند. طرفداران این نوع سیاست‌گذاری، مجموعه‌ای از منافع را که جامعه باید از آن‌ها حمایت نماید فهرست بندی کرده و سیاست‌های کیفری را بر اساس آن تنظیم می‌کنند. ثانیاً، تحلیل هزینه - فایده چارچوب ساده برای ارزیابی سیاست‌هاست. در این نوع از تحلیل، سیاستی که سود آن برای جامعه بیشتر از هزینه آن است، انتخاب می‌شود. هزینه عبارت است از نتیجه نامطلوبی که در سیستم ایجاد می‌گردد و یا نتیجه مطلوبی که در سیستم از وقوع آن ممانعت می‌شود (وارتلی و مازرول، ۱۳۹۲، ص. ۱۳).

سود به نتیجه مطلوبی گفته می‌شود که در سیستم ایجاد می‌گردد یا نتیجه نامطلوبی که سیستم از وقوع آن جلوگیری به عمل می‌آورد. برای مثال، در مدل هزینه - فایده، مجازات حبس هزینه زیادی برای مردم و دولت دارد؛ بنابراین دارای نتیجه نامطلوب بودجه‌ای برای دولت است. اما از دیدگاه جرم‌شناسی، مجازات حبس اثر ارضایی و اصلاحی بر روی بزهکاران دارد. بنابراین در عین داشتن نتیجه نامطلوب دارای نتیجه مطلوب نیز است. در تحلیل سود مجازات حبس باید اذعان داشت که سود ناشی از این مجازات به مراتب کمتر از مجازات‌های دیگر همچون جزای نقدی برای دولت است. نتیجه نامطلوب مجازات حبس، سیستم را بر آن می‌دارد که از اعمال چنین مجازاتی خودداری کند. در عوض مجازات جزای نقدی نتیجه مطلوب برای جامعه و دولت دارد؛ در نتیجه تحلیل سود سیستم از اعمال هرچه بیشتر این مجازات حمایت می‌کند (بابایی و انصاری، ۱۳۹۰، صص. ۹-۱۰).

از دیدگاه تحلیل اقتصادی، هر سیاست کیفری که مجازاتی را تجویز کند، به‌طور ناخواسته از میزان رفاه جمعی جامعه می‌کاهد؛ در نتیجه سیاست‌گذاری خاصی را در

زمینه حقوق کیفری به متولیان مربوطه پیشنهاد می‌دهد که در آن به‌کارگیری ضمانت اجراها به‌عنوان آخرین راهکار شناخته شود.

۴. نقش نوع مجازات در هزینه‌های جرم

نحوه رسیدن به فایده کاهش جرم با توجیحات گوناگونی بیان شده است. اینکه مجازات در چه فرآیندی به کاهش جرم منجر می‌گردد، توجیحات مختلف آینده‌نگر مجازات را تشکیل می‌دهند. گفته می‌شود مجازات به چهار روش گوناگون می‌تواند از وقوع جرائم آینده پیشگیری کند: ترساندن مجرم یا دیگران، اصلاح مجرم، ناتوان ساختن مجرم و ارضای مجنی علیه. سه توجیه اول بر محوریت مجرم و توجیه اخیر بر محوریت زیان‌دیده از جرم است. در ادامه به بررسی نقش نوع مجازات در هزینه‌های جرم خواهیم پرداخت.

از دیدگاه تحلیل اقتصادی حقوق کیفری، در تعیین مجازات مطلوب باید به سه عامل اساسی توجه کرد: ۱- هزینه‌هایی که رفتارهای بزهکارانه به جامعه تحمیل می‌کند؛ ۲- سودی که بزهکار از ارتکاب بزه به دست می‌آورد؛ ۳- هزینه منابعی که برای رسیدن به مجازات مورد انتظار و اجرای آن در جامعه باید بشود. از این رو تعیین مجازات متناسب در کاهش یا متناسب سازی هزینه و فایده اعمال واکنش کیفری در قبال جرم از حساسیت بالایی برخوردار است. نکته مهم آن است که کدام مجازات بیشترین فایده اجتماعی را برای فرد و جامعه به دنبال دارد و در مقابل کمترین هزینه را بر دولت بار می‌کند.

در فقه شیعه توصیه شده است که مراقب باشید سرمایه وجودی را ارزان از کف ندهید. حضرت علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «انه لیس لافسکم ثمن الآ الجنة فلا تبيعوها الا بها» (سید رضی، ۱۴۱۴ق، ص. ۴۹۸)؛ برای وجود شما بها و قیمتی جز بهشت نیست؛ مبادا آن را به کمتر از بهشت بفروشید. مطابق این دیدگاه به انسان است که در واقع با ارتکاب جرم، مجرم خود نخستین زیان‌دیده از جرم است و بخشی از هزینه‌های جرم، خسارت و زیانی است که انسان به دست خویش متوجه خود می‌سازد و سرمایه وجود خویش را می‌سوزاند و از میان می‌برد؛ سرمایه‌ای که با آن می‌توانست سود سرشاری را کسب کند.

شایان ذکر است بهره‌گیری متون اسلامی از واژگان اقتصادی و سخن گفتن آن‌ها با انسان به زبان اقتصادی است. شاید این موضوع بیشتر به این دلیل است که مخاطب فقه شیعه، انسانی است با روحیه، نگرش و تفکر اقتصادی که به‌طور دائم به دنبال کسب منافع است و از این رو، فقهای شیعه نیز می‌کوشند همه افعال انسان و از جمله جرم را در قالب‌های سود و زیان اقتصادی تفسیر کنند. البته تفسیر فقه شیعه از سود و زیان، هزینه، تأثیر اعمال و تعاملات انسانی در این میان، متفاوت از نگرش‌هایی است که فارغ از نگاه دین به ارزش انسان و رفتارهای او توجه می‌کند؛ زیرا در این نگرش‌ها گرچه ممکن است بر کرامت انسان تأکید شود ولی در واقع معنای کرامت انسانی را به‌خوبی فهم و تبیین نکرده‌اند؛ چون برخی لوازم که برای پذیرش کرامت انسانی ذکر کرده‌اند، خود آسیب ساز به کرامت و ارجمندی آدمی است.

۴-۱. اعمال مجازات اعدام (سلب حیات)

مجازات اعدام و سلب حق حیات از افراد یکی از مناقشه‌آمیزترین مجازات‌ها در طول تاریخ بوده است. نگرش‌های متفاوتی نسبت به این مجازات وجود دارد. برخی بر این باورند که مجازات اعدام توجیه قانونی ندارد و دولت‌ها حق ندارند حق حیات افراد را از آن‌ها سلب نمایند. در مقابل برخی بر این عقیده‌اند که مجازات اعدام نسبت به سایر مجازات‌ها اثر بازدارندگی بیشتری دارد و بر اساس تحلیل هزینه جرم، هزینه‌های آن برای جامعه به نسبت هزینه‌های حبس ابد بسیار کم‌تر است. این دیدگاه مخالفانی نیز داشته است. توجیه اقتصادی مجازات اعدام به دلیل اثر بازدارندگی این مجازات نسبت به قاتلان است؛ اثری که از ارتکاب بسیاری از جرائم علیه اشخاص جلوگیری می‌کند. بدین‌سان، نظر برخی که در مقام مقایسه هزینه‌های مجازات اعدام و حبس ابد، معتقدند اگر فواید ناشی از اجرای اعدام برای انتقام گیرندگان، دوستان و خانواده مقتول با زیان‌های ناشی از اجرای اعدام برای خانواده قاتل، قاتل و مخالفان با اعدام مقایسه شود، دیگر سودی از اجرای اعدام برای جامعه باقی نمی‌ماند، قابل قبول نیست. از دیگر انتقادات مخالفان به تحلیل هزینه مجازات اعدام، ارزش گذاری پولی زندگی افراد در جامعه است.

مخالفان می‌گویند در صورتی که جامعه نگرش تحلیل هزینه - فایده‌ای به زندگی

افراد داشته باشد، ارزش واقعی انسان بسیار پایین می‌آید؛ زیرا این نوع از تحلیل هرگز قادر نیست بسیاری از هزینه‌هایی را که مجازات اعدام به زندگی افراد تحمیل می‌کند، برآورد کند و آن را با هزینه‌های عدم اجرای این مجازات مقایسه نماید. آن‌ها بر این عقیده‌اند که هزینه‌هایی اعدام در جایی که خطای قضایی وجود دارد بسیار بالا است و می‌توان از آن میان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- فرآیند تجدید نظر و فرجام‌خواهی از آرای اعدام دادگاه‌ها برای رعایت هر چه بهتر حقوق محکومان به این مجازات، طولانی و پرهزینه است؛
  - ۲- هزینه نگهداری این افراد تا فرا رسیدن زمان اجرای حکم نسبت به سایر زندانیان هزینه‌های زیادتری دارد چراکه این افراد دیگر هراسی ندارند و ممکن است در زندان مرتکب جرائم بسیار شدیدتری نیز بشوند (صبوری پور، ۱۳۹۲، ص. ۹۰).
- فقه شیعه نیز از موافقان حکم اعدام است؛ اما موافقت با چنین مجازاتی نه بدان جهت است که اسلام برای جان انسان‌ها ارزشی قائل نیست زیرا اسلام در این جهت، از میان مکاتب دیگر شاخص است؛ تا آنجا که کشتن یک انسان بی‌گناه را گناهی عظیم و با کشتن همه انسان‌ها برابر می‌داند (مائده / آیه ۳۲)؛ بلکه هدف و فلسفه اعدام مجرمان از دیدگاه اسلام رفع فساد و پاک شدن جامعه از آلودگی‌هایی است که حیات و زندگی اجتماعی را تهدید می‌کند؛ همچون غده‌ای سرطانی که باید با عمل جراحی آن را از بدن خارج کرد. این امر افزون بر آیه فوق از آیه ۳۳ همین سوره نیز که کشتن محارب و مفسد فی الارض را لازم شمرده، استفاده می‌شود: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا...»؛ کیفر آنان که با خدا و پیامبرش می‌جنگند، و در زمین به فساد و تباهی می‌کوشند، فقط این است که کشته شوند... (مائده / آیه ۳۳).

علاوه بر این، چنین مجازاتی زندگی آفرین و موجب حیات انسان‌ها و موجب حیات جامعه است؛ زیرا مجرمان از ترس قصاص، به خود اجازه نمی‌دهند دیگران را بکشند و بدین وسیله به سنت‌های جاهلی که گاه یک قتل باعث چندین قتل می‌شد، پایان داده می‌شود و هم موجب حیات افرادی است که در صدد قتل دیگران هستند چون آنان را نیز از فکر آدم کشی باز می‌دارد و این‌گونه جان آنان محفوظ می‌ماند. این

مطلب نیز از آیه ذیل برداشت می‌شود: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ!»؛ ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص مایه زندگی است (بقره / آیه ۱۷۹).

به نظر می‌رسد نظام حقوق کیفری ایران در باب اعمال مجازات سلب حیات از هزینه‌های آن صرف‌نظر کرده و یا آن را مورد توجه قرار نداده است و تنها فایده اجتماعی آن را - که نوعی پیشگیری اجتماعی است - مد نظر داشته است که این امر خالی از اشکال نیست. شاید یکی از دلایلی که قوه مقننه جمهوری اسلامی ایران نسبت به تعدیل و کاهش اعمال مجازات اعدام در جرائم مواد مخدر اقدام نموده است همین امر باشد. همان‌گونه که در بسیاری از کشورهای جهان از جمله ایالات متحده امریکا، این موضوع سال‌ها پیش مورد توجه قانون‌گذار در نظام کیفری آن کشورها بوده است.

۴-۲. اعمال مجازات حبس

اعمال مجازات زندان صرفاً به معنی محصور و محدود نمودن فرد زندانی می‌باشد به‌گونه‌ای که او نتواند آزادانه رفت و آمد کند و از تصرفات در امور خویش به‌صورت مطلق یا نسبی محروم گردد؛ نه اینکه آزار و شکنجه شود تا اینکه سلامت جسمی و روانی خود را از دست بدهد زیرا یکی از اهداف مجازات زندان اصلاح و تربیت مجرم است نه اینکه زندان خود موجب از دست دادن سلامت و یا به خطر انداختن آن باشد. زندان آسیب‌های بسیار جدی و غیر قابل جبرانی را در پی دارد که تنها متوجه مجرم زندانی نمی‌شود، بلکه ابعاد بسیار گسترده را شامل می‌گردد که از آن جمله خانواده، جامعه و دولت را می‌توان برشمرد.^۶ اینکه این آسیب‌ها خانواده، دوستان، جامعه، دولت و حتی خود مجنی علیه را شامل می‌گردد با اصل شخصی بودن جرم و مجازات نیز سازگاری ندارد. در مقابل، کاهش استفاده از مجازات حبس - که امروزه در بسیاری از کشورهای جهان نظیر فرانسه، ایتالیا و آمریکا با عنوان مجازات‌های جایگزین حبس شناخته می‌شوند - می‌تواند موجبات کاهش هزینه‌های جرم سود و همچنین فایده اجتماعی را برای جامعه و دولت فراهم آورد. به عبارت دیگر استفاده از مجازات‌های دیگر به‌جای حبس و کاهش جمعیت زندانیان، هزینه‌های دستگاه قضایی، دولت و جامعه را کاهش داده و برای دولت این فرصت را فراهم می‌کند که چنین هزینه‌های را بجای ساختن زندان و پرداخت حقوق نگهبانان و مددکاران، در ساخت مدرسه و سایر

نهادهای تعلیمی و تربیتی، صرف و خرج نماید و این امر خود در کاهش نرخ جرم در جامعه، فوق‌العاده مؤثر است.

حبس در فقه شیعه گاه به‌عنوان مجازات و گاه به‌عنوان اقدام تأمینی پذیرفته شده است و رویکرد غالب به حبس در آن، استفاده محدود و با هدف رسیدن به اموری نظیر منوط بودن استیفای حق به زندان کردن مجرم است.

۴-۳. مجازات جزای نقدی

جزای نقدی برخلاف سایر مجازات‌ها مخارجی به همراه ندارد بلکه خود منبع درآمدی برای دولت نیز می‌باشد. به‌طور مثال زندان هزینه‌های زیادی بر دولت تحمیل می‌کند و اجرای یک حکم حبس، نیروی انسانی فراوان، امکانات مادی و مخارج دیگری را در بردارد ولی جزای نقدی بالعکس منبع عوایدی نیز برای دولت می‌باشد. علاوه بر این اگر مجازات جزای نقدی^۷ تنها مجازات رفتار بزهکارانه باشد، در بسیاری از موارد کارایی لازم را برای بازدارندگی از جرائم نخواهد داشت؛ از جمله زمانی که ثروت بزهکار به اندازه‌ای است که به‌راحتی می‌تواند جزای نقدی را پرداخت کند. به عبارت دیگر فایده‌گرایی مجازات جزای نقدی در صورتی است که توان مالی لازم به سهولت برای مرتکب جرم وجود نداشته باشد. اقتصاددانان در این وضعیت، مجازات حبس را به‌عنوان مکمل بازدارنده تجویز می‌کنند (یادی پور، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۰).

مجازات حبس در مقایسه با جزای نقدی دارای بار مالی زیادی برای جامعه است بنابراین هر چه میزان مدت زندان طولانی‌تر باشد، علاوه بر اینکه هزینه‌ای برای بزهکار ندارد، سبب افزایش هزینه‌های جامعه نیز می‌شود؛ در نتیجه برخی می‌گویند افزایش جزای نقدی تا حدی که به بیشترین میزان ثروت افراد برسد، قبل از استفاده از حبس، مؤثر است. در واقع قضات باید تا جایی که می‌توانند از مجازات جزای نقدی استفاده کنند و تنها در صورتی که این مجازات اثر بازدارندگی نداشته، به مجازات حبس متوسل شوند.

نتیجه‌گیری

در پایان بحث و جمع‌بندی مطالب باید بیان داشت که تحلیل هزینه جرم در حقوق کیفری و فقه شیعه، به‌ویژه در اعمال مجازات بسیار مهم و مؤثر است. تحلیل اقتصادی جرائم و برنامه‌های پیشگیری از جرم از یکسو، در شناسایی جرائمی که هزینه‌های زیادی برای جامعه در مقایسه با سایر جرائم دارند، نقش دارد زیرا مبارزه با آن‌ها را در اولویت برنامه‌های پیشگیری قرار می‌دهند و از سوی دیگر، برنامه‌های پیشگیری را در معرض تحلیل‌های هزینه قرار می‌دهند تا برنامه‌ای اجرا شود که کارایی لازم را داشته باشد.

با بهره‌گیری از این تفاسیر و تحلیل‌ها از یکسو می‌توان مجازات متناسب را با توجه به فایده‌گرایی فردی و اجتماعی در مورد مرتکبین جرائم اتخاذ نمود و از سوی دیگر، اقدامات و تدابیر لازم را برای کاهش هزینه‌های جرم و اجرای مجازات فراهم آورد. این‌گونه تحلیل‌ها و ارزیابی‌ها در کشورهایی نظیر جمهوری اسلامی ایران که مجازات حبس در محوریت اعمال کیفر آن است و به عبارت دیگر حبس محور می‌باشد، امری بسیار ضروری است زیرا اجرای مجازات‌هایی چون حبس در ایران هزینه‌گزافی را بر دولت بار می‌کند.

از منظر فقه شیعه، هزینه‌های جرم بسیار دقیق‌تر و گسترده‌تر است و فهم آن نیازمند درک نگرش دقیق اسلام به مسائلی مانند مقام و منزلت انسان، دنیا و آخرت و پیامدهای عمل انسان است. جرم از دیدگاه اسلام، عمل مغایر با تکالیف دینی است که شارع مقدس، مجازات‌هایی را برای آن وضع کرده است و یا امکان وضع مجازات را برای آن عمل در نظر گرفته، حاکم اسلامی را مأمور اجرای آن دانسته است. به همین دلیل است که جرم با گناه، هم‌پوشانی کامل ندارد زیرا برخی از گناهان اصلاً مجازات موضوعه‌ای ندارند، ولی اثر وضعی خود را بر جای می‌گذارند که درباره جرائم نیز این موضوع صادق است و اثرات وضعی مترتب بر گناهان دقیقاً بر جرائم نیز انطباق دارند؛ بنابراین ارتکاب جرم، شأن و منزلت انسان را متزلزل می‌سازد و وضعیت او را در دنیا و آخرت خدشه‌دار خواهد کرد.

یادداشت‌ها

۱. ماده ۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲: «ضابطین دادگستری مأمورانی هستند که تحت نظارت و تعلیمات مقام قضایی در کشف جرم و بازجویی مقدماتی و حفظ آثار و دلایل جرم و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی به موجب قانون اقدام می‌نمایند».
۲. ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: «مجازات‌های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال، تعیین و اجراء می‌شود».
۳. در این خصوص ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: «شاکی می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول ناشی از جرم را مطالبه کند. تبصره ۱- زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم نماید.
- تبصره ۲- منافع ممکن الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق اتلاف نماید. همچنین مقررات مرتبط به منافع ممکن الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی‌شود».
- در حقوق فرانسه خسارت‌های مادی و معنوی قابل جبران است ولی باید این خسارت آشکارا غیرعادی بوده و اهمیتی خاص نیز داشته باشد. همچنین جبران خسارت معنوی پرداخت نقدی در نظر گرفته شده است و بیمه را یکی از راه‌های جبران خسارت معنوی برای شخص زیان‌دیده می‌دانند.

4. Spiritual damage

۵. «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (مانده / آیه ۳۲).
۶. انواع آسیب‌های ناشی از اعمال مجازات حبس: الف) آسیب جسمی و روانی: معمولاً در زندان امکانات درمانی لازم در دسترس نمی‌باشد. همین فقدان موجب امراض گوناگون و معلولیت‌های جسمی برای زندانیان می‌گردد. به دلیل شرایط بد زندان و فشارهای روحی،

زندانیان اغلب دچار افسردگی شده و یا مشکلات روانی پیدا می‌کنند. خانواده‌ها و بستگان آنان نیز بجهت دوری آنان و فشارهای روانی ناشی از این جهت، بعضاً دچار مشکلات روانی و افسردگی می‌شوند. چه بسا کانون‌های گرم خانوادگی که صرفاً به علت زندانی شدن همسر و یا سرپرستشان است، دچار فروپاشی می‌شوند. ب) آسیب بهداشتی و اخلاقی: در زندان به دلیل تراکم جمعیت و فقدان سیستم بهداشتی و یا عدم رعایت آن از طرف زندانیان، امراض گوناگونی مانند پوستی، حساسیت، ایدز، هپاتیت، عفونی، سل، تنفسی و... شایع می‌باشد. در اثر تراکم جمعیت، به سر بردن زندانیان در سالن‌های دسته جمعی، دوری زندانیان از خانواده‌ها و حضور افرادی که به اصول اخلاقی چندان پایبند نمی‌باشند، بسیاری از زندانیان دچار انحرافات اخلاقی و جنسی می‌شوند. ج) آسیب اقتصادی - فرد، خانواده، جامعه و دولت: فردی که زندانی می‌شود از کار و فعالیت‌های اقتصادی باز مانده و درآمدهای اقتصادی او تعطیل می‌گردد. در نتیجه اقتصاد فرد، خانواده و جامعه آسیب پذیر شده و ضرر می‌بیند. از دیگر سو، دولت برای ساخت زندان، گماردن زندانبان، مددکار و هزینه‌هایی که برای تهیه غذا و سایر موارد می‌نماید در حقیقت هزینه‌های زیادی است که بر خزانه دولت تحمیل شده و اقتصاد دولت را تضعیف کرده و آسیب پذیر می‌نماید. د) آموختن روش‌های بزهکاری به صورت حرفه‌ای: در زندان مجرمان حرفه‌ای و افراد خطرناک حضور دارند و از طرفی کنترل چندانی نیز وجود ندارد. این مسئله باعث می‌شود که افراد خطرناک دور هم جمع شده و گروهایی را تشکیل داده و به آموزش آنان بپردازند. در نتیجه بسیاری از زندانیان بعد از آنکه از زندان آزاد می‌شوند نه تنها اصلاح نمی‌شوند بلکه روش‌های ارتکاب، بزهکاری و جرم را به صورت بسیار حرفه‌ای و سازمان یافته یاد می‌گیرند. به دلیل اینکه مجازات حبس نتوانست اهداف مورد نظر را تأمین نماید که همان اصلاح، تربیت و درمان مجرم، عبرت‌آموزی دیگران و پیشگیری از ارتکاب مجدد جرم توسط مجرم و یا انجام آن به وسیله دیگران است؛ همچنین زندان نه تنها نتوانست مجرمان را اصلاح و درمان نماید بلکه خود به یک کانون آموزش بزهکاری و جرم تبدیل شده است که زندانیان در آن مکان روش‌های مختلف ارتکاب جرم را به صورت فنی و حرفه‌ای آموزش دیده و یاد می‌گیرند.

7. Cash Penalty

کتابنامه

قرآن کریم.

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۴ق). *الخصال*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- بابایی، محمدعلی و انصاری، اسماعیل (۱۳۹۰). «تحلیل هزینه‌های جرم». *نشریه علمی پژوهشی نامه مفید*، ۰(۲۳)، صص. ۷۹-۹۸.
- بهار، رحیم (۱۳۸۷). *حمایت حقوق کیفری از حوزه‌های عمومی و خصوصی*. تهران: انتشارات جنگل.
- پرادل، ژان (۱۳۸۱). *تاریخ اندیشه‌های کیفری (علی حسین نجفی ابرنآبادی، مترجم)*. تهران: انتشارات سمت.
- پرفیت، آلن (۱۳۸۷). *پاسخ‌هایی به خشونت (مرتضی محسنی، مترجم)*. تهران: انتشارات گنج دانش.
- جلالی ورنامخواستی، مصطفی (۱۳۸۵). *عدالت آماری (پایان نامه کارشناسی ارشد)*. دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران.
- راتکلیف، جری اچ (۱۳۸۸). *اطلاعات و تحلیل جرم: ادغام یا تفکیک؟ (لیلا رزمی، مترجم)*. تهران: انتشارات پلیس بین الملل ناجا.
- زبانسکی، جسک (۱۳۹۲). *برآورد هزینه‌های جرم (امیر حسین حجت و مسعود خدا پناه، مترجمان)*. تهران: انتشارات ترآوا.
- سید رضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغه*. قم: مؤسسه نهج البلاغه.
- صبوری پور، مهدی (۱۳۹۲). *مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی*. تهران: میزان.
- طبرسا، غلامرضا (۱۳۷۸). *مجموعه مقاله‌های همایش ارزیابی عملکرد دستگاه‌های اجرائی کشور*. بی‌جا: بی‌نا.
- عباچی، مریم؛ و ساعد، محمدجعفر (۱۳۸۴). *ادبیات ارزیابی پیشگیری از جرم*. تهران: کمیسیون پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطالعات توسعه قضایی.
- عبدالفتاح، عزت (۱۳۸۲). «جرم چیست و معیارهای جرم‌نگاری کدامند؟» (اسماعیل رحیمی نژاد، مترجم). *مجله قضایی و حقوقی دادگستری*، ۶۶(۴۱)، صص. ۱۳۵-۱۶۰.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸). *اصول کافی*. تهران: انتشارات اسوه.
- گارلند، دیوید (۱۳۸۲). *مجموعه مقالات علوم جنایی*. تهران: انتشارات سمت.
- گارنر، برایان ای (۱۳۸۴). *فرهنگ حقوقی بلاک*. تهران: نشر میزان.

- گروهی از نویسندگان شورای اروپا (بی‌تا). گزارش جرم زدایی اروپا (حمید بهره مند بگ نظر و دیگران، مترجمان). تهران: انتشارات سلسبیل.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۹ق). بحارالانوار. تهران: کتابفروشی اسلامیه.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۵). میزان الحکمه. قم: انتشارات دارالحدیث.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ و هاشم بیگی، حمید (۱۳۷۷). دانشنامه جرم‌شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ورتلی، ریچارد؛ و مازرول، لوراین (۱۳۹۲). جرم‌شناسی محیطی و تحلیل جرم (علی افراسیابی، مترجم). تهران: انتشارات پلیس پیشگیری ناجا.
- وینتر، هرالده (۱۳۸۹). اقتصاد جرم مقدمه‌ای بر تحلیل عقلانی جرم (علی حسین صمدی، جواد آماره و حمیدرضا حسین پور، مترجمان). تهران: دفتر تحقیقات فرماندهی انتظامی استان فارس و انتشارات نور علم.
- یادی‌پور، مهدی (۱۳۸۹). مقدمه‌ای بر حقوق و اقتصاد. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

